

MIOMIR JAKŠIĆ, asistent Ekonomskog fakulteta u Beogradu

AZIJSKI NAČIN PROIZVODNJE I SAVREMENI ETATIZAM

Marks je azijski način proizvodnje,¹ kao kategoriju organski vezanu za dijalektičko-istorijsku analizu društveno-ekonomskog razvoja formulisao u svome radu »*Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*«. ² Ovaj rad — prva verzija »*Kapitala*« — analizira forme vlasništva i društvene odnose koji su uslovlili nastajanje kapitalizma. Iako je ovo delo objavljeno prvi put 1939. godine, za probleme pokrenute u njemu vladao je veliki interes 20-ih godina, u vreme prvih koraka III komunističke internacionale, kada je u njoj, pod rukovodstvom Lenjina, vladao duh slobode izražavanja različitih mišljenja i pogleda. Kasniji događaji u međunarodnom radničkom pokretu, vezani za praksu staljinističkog dogmatizma — koji je svaki pokušaj razjašnjavanja problema podvrgavao osudama — potiskivali su diskusije o revolucionarnoj teoriji i praksi uopšte, pa i onoj koja je nastala i razvijala se na Istoku. Nimalu negativnu ulogu u proučavanju društveno-ekonomskog razvoja na azijskom prostoru imao je, a ima i danas, evrocentrizam, koji i subjektivno i objektivno zbivanja u celom svetu posmatra gotovo isključivo kroz prizmu savremene evropske civilizacije, zanemarujući činjenicu što su pre nje na azijskom kontinentu postojale velike i veoma značajne autohtone civilizacije.

Marks je definišući azijski način proizvodnje napisao, između ostalog: »U opštim linijama mogu se azijski, antički, feudalni i savremeni buržoaski način proizvodnje označiti kao progresivne epohe ekonomske društvene formacije«. ³ Stoga ima dosta osnova za postavku da su bliže naučnim principima oni koji na azijski način proizvod-

¹ Marks kao sinonim za »azijski« često upotrebljava reči »plemenski«, »indijski« i »slovenski«.

² U daljem tekstu pozivaćemo se na izbor iz »*Grundrisse*«: Karl Marx: »*Temelji slobode: Osnovi kritike političke ekonomije*«, Zagreb, Naprijed.

³ K. Marks: »*Prilog kritici političke ekonomije*«, Predgovor, BIGZ, Beograd, 1976, str. 9.

nje gledaju kao na samostalan i samobitan društveni tok, kako ga, kao što se vidi, posmatra i Marks, nego oni koji ga kaleme na antičko-evropske ekonomske odnose i ukalupljaju u društveno-ekonomske formacije — robovlasništvo, feudalizam — koje potpuno odgovaraju samo mediteransko-evropskom prostoru.

Marks, naime, pri posmatranju evro-azijskog područja razlikuje tri osnovna oblika zemljišnog vlasništva, kao osnove društveno-ekonomske strukture i odnosa u koje ljudi stupaju »nezavisno od svoje volje«: azijski, antički i germanski.

Polazna osnova svakog od ova tri razvojna društveno-ekonomska procesa jeste zajedničko plemensko vlasništvo. Azijski narodi učvrstili su ga zakonom i sačuvali u neizmenjenoj, ili malo izmenjenoj formi sve do novog doba, dok su Grci i Rimljani iz njega razvili antički, a Germani germanski oblik vlasništva, koji su se u krilu robovlasništva i feudalizma održavali kraće vreme. Ovi razvojni procesi, iako u osnovi samostalne karike globalnog društveno-ekonomskog razvoja, preplitale su se u istom prostoru i vremenu, stvarajući svojevrсни vremensko-prostorni kompleks različitih načina proizvodnje.

Kategorija azijski, indijski, slovenski način proizvodnje nameće se u svim aspektima proučavanja ljudskog društva, prošlog ili sadašnjeg, pri sagledavanju klasne strukture, ekonomskog razvoja, političkih režima i društveno-političkih sistema. Time se i objašnjava uvođenje ove kategorije u »*Grundrisse*«, i često susretanje s njome u delima Marksa, Engelsa Lenjina.*

Marks je skrenuo svoju pažnju na probleme orijentalnog društva 1853. godine u vreme kada je obnavljanje koncesije Istočno-indijske kompanije potčinjeno britanskom Parlamentu. Već tada on u svome radu »*Britanska vladavina u Indiji*« daje određene elemente kategorije azijski način proizvodnje, i piše: »Opšte govoreći, u Aziji su bile od pamtiveka samo tri grane uprave: finansije ili pljačkanje sopstvenog naroda, rat ili pljačkanje drugih naroda, i, naposljetku, *javni radovi* (podv. M. J.). Klima i osobenosti tla... bili su razlog za stvaranje veštačkog navodnjavanja pomoću kanala i hidrotehničkih uređaja, ove osnove poljoprivrede na Istoku... Ova primarna potreba privrednog i zajedničkog korišćenja vode iziskivala je na Istoku... *intervenciju centralne vlade* (podv. M.J.).«⁴

Potpuniju razradu kategorije azijski način proizvodnje Marks je izložio u odeljku »*Grundrisse-a*«. Tu on azijski način proizvodnje karakteriše polazeći od posebnog tipa vlasništva nad zemljom, kao načina spajanja pojedinca i zemlje kao sredstva i predmeta rada.** Vlasništvo nad zemljom u okvirima azijskog načina proizvodnje je

* O azijskom načinu proizvodnje pisao je i Svetozar Marković u svojim »*Načelima narodne ekonomije*«.

⁴ K. Marks — F. Engels: »*Izabrana dela*«, t. I, Kultura, 1949, str. 321.

** Marks je odgovarajućem delu teksta dao naslov: Azijski oblik vlasništva«.

kolektivno, opštinsko, plemensko. Ne postoji privatna svojina, već je vlasništvo nad zemljom u rukama »obuhvatnog jedinstva, koje stoji iznad svih tih malih zajednica, pojavljuje se kao *viši vlasnik* ili kao *jedini vlasnik*, a zbiljske zajednice stoga samo kao *nasljedni* posjednici. Budući da je to *jedinstvo* zbiljski vlasnik i zbiljska pretpostavka zajedničkog vlasništva — to se ono može pojaviti kao nešto *posebno* nad mnogim zbiljskim posebnim zajednicama, u kojima je pojedinac tada u stvari *lišen vlasništva* (podv. M.J.) ili se vlasništvo . . . pokazuje kao posredovano ustupanjem ukupnog jedinstva . . . pojedincu posredstvom posebne općine.«⁵ i, na drugom mestu »To plemensko ili općinsko vlasništvo . . . stoga egzistira u stvari kao temelj . . . bezvlasničkog stanja koje, kako izgleda, juristički postoji u njemu.«⁶ Ovaj tip vlasništva nad zemljom daje »višem jedinstvu« odnosno zajednici, materijalnu osnovu za organizovanje krupnih javnih radova, pre svega izgradnje kanala za navodnjavanje, s jedne strane, i opštu zavisnost pojedinaca od zajednice, i time uvek raspoloživu radnu snagu za realizovanje tih krupnih projekata i za »veličanje jedinstva, djelomično zbiljskog despota, a djelomično imaginarnog plemenskog bića, boga,«⁷ s druge strane.

Na takvim osnovama zemljišnog vlasništva izrasla je originalna društvena struktura koju sačinjavaju autarhične izolovane opštine, »obuhvatno jedinstvo« i pojedinci koji mogu biti samo članovi te zajednice. O značaju zajednice i kolektivnog života na tom stupnju razvoja proizvodnih snaga Marks piše: »Prirodno nastala plemenska zajednica . . . *prva je pretpostavka* (podv. M. J.) *prisvajanja objektivnih uvjeta* njihovog života i životne djelatnosti koja se reprodukcira i opredmećuje (njihove djelatnosti kao pastirâ, lovaca, ratara itd.)«.⁸

Jedinstvo malih opština, ili »obuhvatno jedinstvo«, objedinjuje međusobno nepovezane opštine i prisvajajući višak rada, u čemu i nalazi motiv svoje organizatorske uloge, omogućava izgradnju »vodovoda (vodoprivrednih objekata prim. M.J.), koji su jako važni kod azijskih naroda, sredstva saobraćaja itd. . . kao djelo višeg jedinstva — despotske vlade koja lebdi iznad malih općina.«⁹ Marks govori i o načinu na koji se stvara »obuhvatno jedinstvo«: putem porodice, porodice proširene u pleme, ili kombinacijom plemenâ, s tim što ta veza može biti despotska ili demokratska, mada je mnogo bliže istini da je oblik te zajednice bio despotski, jer i sam Marks govori o »despotu kao ocu mnogih zajednica«.

Sumirajući ono što je Marks napisao o zajednici malih opština vidimo da je ona vlasnik proizvodnih snaga, da je njena snaga, i motiv organizovanja proizvodnje, u prisvajanju viška proizvoda (i to

⁵ »*Temelji slobode . . .*«, str. 184.

⁶ Ibid., str. 185.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibid., str. 184.

⁹ Ibid., str. 185.

u dva oblika: naturalna renta — Marks govori o prisvajanju *proizvoda* — i radna renta, koja je bila osnov za preduzimanje krupnih javnih radova), i da je smisao njenog delovanja preduzimanje i izvođenje krupnih javnih radova.

Opštine na tom nivou razvoja proizvodnih snaga nužno imaju obeležje izolovanih, nepovezanih malih zajednica, koje su uglavnom upućene na sopstvene snage. One se razvijaju, po Marksovim rečima »posve self sustaining* i u sebi sadrže sve uvjete reprodukcije i proširene reprodukcije... male općine vegetiraju nezavisno jedna pored druge«. ¹⁰ U svome radu »*Britanska vladavina u Indiji*« Marks o tome piše: »Ove dve okolnosti — s jedne strane, to što Hindusi i svi istočnjački narodi prepuštaju centralnoj vladi brigu oko javnih radova, tog prvog uslova svoje poljoprivrede i trgovine, a, s druge strane, što su Hindusi razasuti po celoj teritoriji svoje zemlje... okupljeni u malim centrima, — ove dve okolnosti stvorile su još od davnina društveni sistem s naročitim osobinama, tzv. *sistem seoskih opština* koji je davao svakoj od ovih malih zajednica nezavisnu organizaciju i poseban život (podv. M. J.)«, ¹¹ i dalje »... sve dok je njegovo selo ostajalo čitavo, njega je malo brinulo pod čiju vlast je selo prešlo ili kome je vladaru potčinjeno; njegova unutrašnja privreda ostajala je neizmenjena (podv. M. J.)«. ¹²

Ovakav razvoj malih zajednica bio je temelj naturalne privrede, koja se u nekim zemljama i do danas provlači u obliku dualističke privredne strukture.

Pojedinac, taj treći sastavni deo trihotomne strukture zajednica-opština-pojedinac azijskog načina proizvodnje živeo je u uslovima »u kojima je pojedinac tada u stvari lišen vlasništva ili se vlasništvo... pokazuje posredovano ustupanjem ukupnog jedinstva... pojedincu posredstvom posebne općine«. ¹³ U uslovima u kojima je pojedinac lišen vlasništva jedini način na koji se može ostvariti spajanje rada i zemlje kao osnovnih faktora proizvodnje jeste dodeljivanje zemlje na obradu pojedincu, koji se na taj način nalazi, po Marksovim rečima, u stanju »opšteg ropstva«. ¹⁴ Taj pojedinac svoje obaveze izmiruje na dva načina: radnom rentom, tj. učešćem u velikim javnim radovima, i naturalnom rentom, koja je uslov za ustupanje zemlje na, da se poslužimo Lenjinovim terminom, odradu. To stanje »opšteg ropstva« uslovljeno je nepostojanjem odnosa lične zavisnosti u odnosu na nekog drugog pojedinca, jer »... pojedinac sa svojom porodicom radi nezavisno sam za sebe na *dobijeljenoj parceli* (podv. M.J.)«. ¹⁵ Iako pojedinac »radi sam za sebe«, ili je uključen u »za-

* Sposobna da se sama izdržava.

¹⁰ Ibid., str. 185.

¹¹ K. Marks — F. Engels: »*Izabrana dela*«, t. I, str. 323.

¹² Ibid., str. 324.

¹³ »*Temelji slobode*...«, str. 184.

¹⁴ K. Legivi: »*Azijski način proizvodnje i nerazvijenost*«, *Marksistička misao*, broj 4, 1976, str. 41.

¹⁵ »*Temelji slobode*...«, str. 185.

jedinstvo u samom radu« on »može samo kao član, kao *member** te zajednice biti *vlasnik*...«. ¹⁶ Zajednički život, zasnovan na vlasništvu »obuhvatnog jedinstva«, u ovim uslovima pokazuje se kao preduslov i pretpostavka egzistencije *svakog* pojedinca.

Marks je azijski način proizvodnje kao društveno-ekonomsku kategoriju izveo iz prirodnih i geografskih uslova evro-azijskog prostora. Marks piše: »Klima i osobnosti tla... bili su razlog za stvaranje veštačkog navodnjavanja pomoću kanala... ove osnove poljoprivrede na Istoku... Ova primarna potreba... zajedničkog korišćenja vode... iziskivala je na Istoku... gde su teritorije odveć prostrane da bi se mogla pojaviti dobrovoljna udruživanja, intervenciju centralne vlade«. ¹⁷

U ovim stavovima izražava se dijalektička povezanost prirode i čoveka u vidu povratne sprege, a ne geografski determinizam, kojim je Karl Vitfogel pokušao da objasni azijski način proizvodnje, smatrajući da je njegov osnov »vodoprivredno društvo, nastalo u svim krajevima koji su zahtevali navodnjavanje, pa je to uslovalo stvaranje moćne centralne vlade«. ¹⁸

Ovo Marksovo shvatanje i definisanje azijskog načina proizvodnje pokazuje da je Marks imao u vidu i prirodni faktor u okviru svoga uvek konkretnog i u određenim prostorno-vremenskim uslovima zasnovanog razmatranja društveno-ekonomskih formacija. Azijski način proizvodnje ima logiku celovitog načina proizvodnje u kome je uloga centralne vlasti od presudnog uticaja na život zajednice opština i svake opštine posebno. Ta presudna uloga centralne despotske vlasti — »višeg jedinstva« — zasnivala se na sledećim elementima:

- vlasništvu nad zemljom;
- prirodnoj i radnoj renti (kao osnovi za)
- preduzimanje krupnih javnih radova.

Nastavljajući razmatranja u odeljku »Forme koje prethode kapitalističkoj proizvodnji« Marks o antičkom i germanskom vlasništvu piše: »Drugi oblik vlasništva (antički prim. M.J.)... podrazumeva također *zajednicu* kao prvu pretpostavku, ali ne kao u prvom slučaju kao supstanciju kojoj su individue samo akcidencije... Općinsko vlasništvo — kao javno vlasništvo, *ager publicus* — ovdje je odvojeno od privatnog vlasništva... Općina — kao država — s jedne strane je međusobni odnos tih *slobodnih i jednakih privatnih vlasnika* (podv. M. J.)... Pretpostavka za prisvajanje zemlje ovdje je i dalje da se bude član općine, ali kao član općine pojedinac je privatni vlasnik«. ¹⁹ Antički oblik i način proizvodnje koji se razvio na nje-

* Član.

¹⁶ Ibid., str. 184.

¹⁷ K. Marks — F. Engels: »*Izabrana dela*«, str. 321.

¹⁸ R. Garodi: »*Kinesko pitanje*«, Sedma sila, Beograd, 1967, str. 18.

¹⁹ »*Temelji slobode*...«, str. 186. i 187.

govim osnovama razlikuje se od azijskog utoliko što se u okvirima antičkog načina proizvodnje pojavljuje privatna svojina »slobodnih i jednakih« pojedinaца, koja je u tim uslovima uslovljena opštinskim, gradskim vlasništvom nad zemljom, jer »samo građanin države jest i mora biti privatni vlasnik«. ²⁰

Govoreći o germanskom vlasništvu Marks ističe da se ono na datom stupnju razvoja manifestuje kao jedinstvo privatnog vlasništva, i opštinskog, koje se razvija na njegovim osnovama. Za razliku od antičkog oblika vlasništva, ovde se »Vlasništvo pojedinaца ne pojavljuje posredovano općinom, nego se postojanje općine i općinskog vlasništva pojavljuje kao međusobni odnos samostalnih subjekata«. ²¹ Ovde je, znači, razvoj opštine uslovljen razvojem pojedinaца, za razliku od antičkog oblika vlasništva u kome je razvoj privatnog vlasništva uslovljen razvojem opštinskog.

Iz Marksove analize azijskog načina proizvodnje može se izvući nekoliko njegovih karakteristika:

1. Ne postoji privatno vlasništvo nad zemljom. Država — despot — je vlasnik zemlje, i na tim osnovama prisvaja višak proizvoda, koji predstavlja materijalnu osnovu za preduzimanje krupnih javnih radova, zatim, po Marksovim rečima, za »Veličanje despota, a djelomično imaginarnog plemenskog bića, boga« i za izdržavanje državnih funkcionera — »pokrivanje troškova zajednice kao takve«. Takva ekonomska osnovica bila je temelj razvoja određenog političkog režima — »orijentalnog despotizma« u kome je postojala zavisnost prema zajednici kao celini — oličenoj u licu despota. Ta uloga države karakteriše azijski način proizvodnje kao specifičan društveno-ekonomski sistem u kome se već u prvim koracima razvoja čovečanstva razvila *državna ingerencija u privredi* u celokupnom društvenom životu. Značaj Marksova poimanja azijskog načina proizvodnje u tome je što je pokazao da je uloga države i ovde zasnovana na materijalnoj bazi i na određenim ciljevima — objektivnog ili subjektivnog karaktera — proizišlim iz te baze. Ove Marksove ideje o azijskom načinu proizvodnje imaju veliku naučnu i praktičnu vrednost.

2. Opštine žive izolovano, kao autarhične strukture one ne mogu ostvariti potrebnu koncentraciju viška proizvoda — akumulaciju, koja bi mogla biti osnov za realizovanje određenih ciljeva razvoja, jer su njihovi potencijali naturalnog privređivanja ograničeni.

3. Pojedinci se nalaze u stanju »opšteg ropstva«, u kome je dominantna crta lična zavisnost u odnosu na despotsku državu, dok robovi služe pretežno kao kućna posluga, a ne kao radna snaga u proizvodnji.

Zato Marks i definiše azijski način proizvodnje u odeljku »Grundrissea«. (»Oblici koji prethode kapitalističkoj proizvodnji«)

²⁰ Ibid., str. 196.

²¹ Ibid., str. 193.

shvatajući i azijski način proizvodnje kao formu zajednice koja se razvijala u specifičnim robovlasničko-feudalnim klasnim odnosima. Nepostojanje lične zavisnosti pojedinca (u odnosu na nekog drugog pojedinca; robovi kao lična posluga nisu davali dominantno obeležje ovom modelu privređivanja), značajna sredstva (u naturalnoj i radnoj renti) koja su stajala na raspolaganju despotskoj državi kao organizatoru proizvodnje davali su osnov za dugo zadržavanje ovog načina proizvodnje. O tome Marks piše: »Najtvrdokornije i najduže održao se nužno azijski oblik. To je sadržano u njegovoj pretpostavci, tj. u tome što pojedinac ne postaje samostalan u odnosu na opčinu...«.²²

Ekonomska i vanekonomska prinuda koja je obuhvatala svakog pojedinca bila je osnov razvoja etatizma i u ekonomskoj i vanekonomske sferi, koji je uspeo da izvrši koncentraciju sredstava na datom nivou razvoja proizvodnih snaga, i tako udari temelje za relativno dugo zadržavanje ovog modela privređivanja.

Za sintetički prikaz odnosa koji su postojali u okvirima azijskog, antičkog i germanskog načina proizvodnje može da posluži dijagram koji je dao F. Tekaj:

P — pojedinac; Z — zajednica; V — vlasništvo.²³

Sa dijagrama se može videti da je u okviru azijske forme vlasništvo u rukama zajednice, da je pojedinac zaposlen kod zajednice, i da ne postoji privatna svojina nad zemljom.

Kod antičke forme postoji i opštinsko vlasništvo, i privatno vlasništvo, koje je uslovljeno istovremenim postojanjem opštinskog.

U okviru germanskog vlasništva, vlasništvo zajednice uslovljeno je postojanjem privatne svojine, iz koje je izvedeno.

Pored Marksa, problemima svojine i društveno-ekonomskih odnosa svojstvenih azijskom načinu proizvodnje, posebno njihovim specifičnostima u Rusiji, bavio se i Engels, u diskusiji sa Tkačovom. U članku »O društvenim odnosima u Rusiji« Engels piše: »Ruski seljak živi i radi samo u svojoj opštini; ceo ostali svet postoji za njega samo utoliko ukoliko se on meša u njegovu opštinu. To je utoliko meri istinito, da u ruskom ista reč, *mir*, znači i »svet« i »seljačku opštinu«. *Ves mir*, ceo svet, znači za seljaka skupštinu članova opštine... Takvo potpuno izolovanje pojedinih opština jedne

²² Ibid., str. 197.

²³ F. Tókei: »*Sur le mode de production asiatique*«, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, p. 49.

od druge, koje u celoj zemlji stvaraju doduše iste, ali zajedničkim interesima upravo suprotne interese, jeste prirodna osnovica *orijentalnog despotizma*«. ²⁴

Engels odbacuje tezu Tkačova da »Ruska država nema korena u privrednom životu«, ²⁵ i tvrdi da je pomenuta društvena struktura uslovlila i određenu ulogu države orijentalnog tipa u ekonomskom i društvenom životu. O perspektivama zajedničke svojine, opštine i drugih elemenata azijskog načina proizvodnje na tlu Rusije Engels piše: »Dalji razvitak Rusije u *buržoaskom* pravcu postepeno će i tu ukinuti zajedničku svojinu... Kako vidimo, zajednička svojina u Rusiji je već davno prešla svoje dane cvetanja i, kako po svemu izgleda, ide u susret svome raspadanju. Ipak se ne može poreći da bi ovaj oblik društva mogao biti preveden u jedan viši oblik, ako se on održi dotle dok prilike budu za to zrele...«. ²⁶

Lenjinovi stavovi o azijskom načinu proizvodnje vezani su za razmatranje revolucionarnog pokreta u Aziji, kada je on polazeći od istorijskih uslova i osobenosti razvoja svakog društva odbacivao dogmatsku primenu marksizma uopšte i učenja o »formacijama« i »etapama« socijalističke revolucije. Lenjin je isticao sledeće karakteristike azijskog načina proizvodnje: »Ključ orijentalnog poretka je nepostojanje privatne svojine na zemlju... Celokupna zemlja je svojina šefa države... Azijska sela su zatvorena, autarhija (naturalna privreda) osnova je azijskog poretka, uz velike kolektivne radove centralne vlade«. ²⁷

Problem odnosa savremenog etatizma i etatizma azijskog načina proizvodnje iskrsao je i u diskusiji koju su vodili Plehanov i Lenjin početkom XX veka o nacionalizaciji. Plehanov je, po Lenjinu, zastupao sledeće stavove: »Nacionalizacija zemlje bila je ekonomska osnova moskovske Rusije dopetrovske epohe. Naša današnja revolucija, kao i svaka druga revolucija, ne sadrži u sebi garantije od restauracije. Zato u interesu izbegavanja restauracije (to jest uspostavljanje starog, dorevolucionarnog poretka) treba se posebno čuvati upravo od nacionalizacije«. ²⁸ Na drugom mestu Plehanov kaže: »... ključ moje pozicije... sastoji se u ukazivanju na mogućnost restauracije... nacionalizacija... ojačava centralnu vlast buržoaske države«. ²⁹ Lenjin je odgovarao: »Dopustimo da je u moskovskoj, dopetrovskoj Rusiji, u XVII veku, stvarno postojala nacionalizacija zemlje.* Šta proizlazi iz toga? Po logici Plehanova otuda

²⁴ K. Marks — F. Engels: »*Izabrana dela*«, t. II, str. 49. i 50.

²⁵ *Ibid.*, str. 46.

²⁶ *Ibid.*, str. 50. i 51.

²⁷ V. I. Lenjin: »*Nacrt o korespondenciji Marks—Engels*«, Moskva, 1959, str. 260. i 263. (cit. prema R. Garodi: »*Kinesko pitanje*«, str. 15).

²⁸ V. I. Lenjin, *Soč.*, t. 10., str. 302.

²⁹ V. I. Lenjin, *Soč.*, t. 15, str. 149. i 151.

* U suštini nije reč o »nacionalizaciji«, kao aktu kojim se proglašava društveno vlasništvo, nego o *državno-etatističkom* vlasništvu nad zemljom, koje je postojalo u moskovskoj Rusiji; Lenjin se ovde, u polemici sa Plehanovom, samo uslovno služi ovim pojmom.

proizlazi da sprovođenje nacionalizacije znači olakšavanje restauracije moskovske Rusije. Ali takva logika je pravi sofizam, a ne logika, ili igra reči bez analize *ekonomske osnove pojave i ekonomskog sadržaja pojma* (podv. M.J.). Ukoliko je u moskovskoj Rusiji postojala (ili: ako je u moskovskoj Rusiji postojala) nacionalizacija zemlje, njenu ekonomsku osnovu predstavljao je *azijski način proizvodnje*. Šta ostaje od Plehanovljevog argumenta? Nacionalizaciju zasnovanu na azijskom načinu proizvodnje on je pomešao sa nacionalizacijom zasnovanom na *kapitalističkom načinu proizvodnje*. Zbog istovetnosti reči on je prevideo osnovnu razliku ekonomskih, upravo proizvodnih odnosa.³⁰

Dok je u »*Nacrt o korespodenciji*...« Lenjin uglavnom izložio već poznate Marksove stavove o azijskom načinu proizvodnje, u svojoj polemici sa Plehanovom, Lenjin je ukazao na značajnu razliku koja postoji između kompleksa zemlišno vlasništvo — uloga države u okviru azijskog i kapitalističkog načina proizvodnje u konkretnim uslovima Rusije.

Razlika na koju je već tada ukazao Lenjin veoma je značajna naročito danas, kada antirevolucionarne i antiprogresivne snage ukazivanjem na staljinizam — njegov birokratski etatizam i despotizam, zanemarivanje konkretnih istorijskih uslova i apsolutizovanje i nametanje »jednog centra i puta u socijalizam« kao izraze hegemonizma — napadaju osnove svake teorije i prakse socijalizma upoređujući ga sa »nazadnim« azijskim načinom proizvodnje. To je posebno vezano za činjenicu što ni u azijskom ni u birokratsko-etatističkom načinu proizvodnje ne postoji privatna nego društveno-etatistička svojina nad zemljom, da je velika uloga države u celokupnom društvenom životu.

Staljinističko-birokratska doktrina i praksa izrazite ekonomske i vanekonomske prinude koja sadrži i etatizam kao ekonomsku kategoriju i despotizam kao političku, dala je dosta osnova da klasni neprijatelji socijalizma prikazuju ovaj društveno-ekonomski poredak kao istovetan sa azijskim načinom proizvodnje, kao reakcionarno vraćanje istorije unazad.

Pri tome se poistovećuje savremeni etatizam sa etatizmom azijskog načina proizvodnje. Azijski način proizvodnje ne posmatra se kao autohtona društveno-ekonomska kategorija kako ju je definisao Marks, niti se naučno analiziraju sve pozitivne i negativne posledice i osobenosti svih prethodnih društveno-ekonomskih formacija, nego se unapred osuđuje sve što podseća na azijski način proizvodnje, i to sa evrocentrističkog, kolonijalno-imperijalističkog stanovišta, što od svoje strane rađa savremeni aziocentrizam.

³⁰ V. I. Lenjin, *Soč.*, t. 10, str. 303.

Sa takvih pozicija Karl Vitfogel dokazuje:

»1. da postoji eksploatacija čoveka od strane čoveka i u socijalističkom društvu sa kolektivnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju;

2. da birokratski funkcioneri predstavljaju »klasu« u socijalističkom društvu;

3. da socijalistička država sa birokratskom strukturom ispoljava karakteristike, »orijentalnog despotizma«³¹.

Ovi zaključci, izvedeni su na bazi staljinizma kao ideološko-političke teorije i prakse, gde je etatističko vlasništvo identifikovano sa društvenim vlasništvom, kao *jedinim* vidom socijalističkog vlasništva, gde država, a ne neposredni proizvođači, raspolaže rezultatima rada, i gde država u ime proizvođača upravlja celokupnim društveno-ekonomskim životom, i to metodom azijskog despotizma.

Pri tom se, namerno ili nenamerno, preuveličavaju neke sličnosti, a zanemaruju razlike azijskog načina proizvodnje i azijskog despotizma i etatističko-birokratskog socijalizma, a prećutkuje se postojanje samoupravljačkog demokratskog modela socijalizma, kao njegove negacije.

Tako, na primer:

— osnovu »orijentalnog etatizma-despotizma« predstavljale su izolovane opštine sa naturalnom privredom, dok se etatistički socijalizam bazira na modernoj podeli rada, jedinstvenom planskom ekonomskom sistemu.

— u »orijentalnim, etatističkim despotijama« osnovna proizvodnja bila je zaostala poljoprivreda, a u etatističkom socijalizmu industrijska proizvodnja koja se stalno usavršava na bazi naučno-tehničkih dostignuća.

— azijski način proizvodnje i orijentalni despotizam održavali su nepismenost i primitivnost proizvođača, dok etatistički socijalizam forsira stručno i opšte obrazovanje proizvođača i celog društva, koje teži progresu na svim poljima ljudske delatnosti.

A kada se ima u vidu demokratski, samoupravljački socijalizam — onda se socijalizam prestavlja kao vladavina proizvođača nad sredstvima za proizvodnju i rezultatima svoga rada, dok je u okvirima azijskog načina proizvodnje sam proizvođač vlasništvo države, vezan za nju stanjem »opšteg ropstva«.

Uloga države u azijskom načinu proizvodnje, pre svega u ekonomskoj sferi, bitno se razlikuje i od uloge države u okvirima savremenih državno-kapitalističkih sistema. Tako:

— za azijski način proizvodnje karakteristična je prirodna privreda, dok se državna intervencija u kapitalističkim zemljama bazira na osnovama robno-novčane privrede;

³¹ R. Garodi: »Kinesko pitanje«, str. 16.

— u okvirima azijskog načina proizvodnje ne postoji privatna svojina, dok je ona kamen temeljac kapitalističkog modela privređivanja;

— državna intervencija u azijskom načinu proizvodnje bila je isključiva i jedina, dok je intervencija u kapitalističkim zemljama praćena akcijama kontra-partnera — sindikati i organizacije poslodavaca;

— svoju ulogu u privrednom životu, država-despot u okvirima azijskog načina proizvodnje uglavnom je iscrpljivala u organizovanju javnih radova, dok savremenom etatizmu na osnovama državno-kapitalističkog privrednog sistema stoje na raspolaganju raznovrsna sredstva i vidovi ekonomske politike.

Poznato je da se za nerazvijenost područja azijskog područja često okrivljuje jedino azijski način proizvodnje. Takvo razmatranje ove kategorije ima svoje duboko evrocentrističke korene. Azijski način proizvodnje prikazuje se kao model privređivanja koji je još pre kolonizacije doveo mnoge zemlje do nerazvijenosti, pa je i to omogućilo ekspanziju kolonijalizma na Istok. Pri tome se zaboravljaju sledeće činjenice:

— mnoge naučno-tehničke tekovine (barut, tekstilna manufaktura itd.) nastale su u sklopu azijskog načina privređivanja, koji je, i pored toga što je na svoj način razvijao proizvodnju, tokom vremena, kao i ostali »načini privređivanja«, postao njena kočnica;

— a »kočnica« nije uvek, ni samo, bio azijski način proizvodnje. Poznato je da su u IV veku u Ruskoj Imperiji postojali tehnički elementi industrijske proizvodnje (pokretačka snaga pare, teorija prostih mašina, zupčanci itd.), a da je do nje došlo tek hiljadu godina kasnije;

— u Evropi su »kočnica« tokom vremena postali feudalni proizvodni odnosi, a u Aziji, sem domaćih etatističko-despotskih, i robovlasničko-feudalni odnosi, presađeni iz Evrope, u sklopu kolonijalno-imperijalističkih zavojevanja, na tlo azijskog načina proizvodnje, u vreme kada je on već dobro bio uzdrman mnogobrojnim seljačkim ustancima. Pomoć su mu pružili imperijalisti, transformišući ga u kolonijalni sistem vladavine.

»Krivica« azijskog načina proizvodnje za usporeni razvoj područja u kojima je dominirao taj model privređivanja, danas se može teško proceniti, imajući u vidu činjenicu da je imperijalistička ekspanzija razarala celinu azijskog načina proizvodnje, prelivala akumulaciju u kolonijalne metropole. Autohtoni razvoj i karakter azijskog načina proizvodnje na taj je način razoren, pa se rasprave o »krivici« pojedinih modela privređivanja svode na sholastičke diskusije, koje često imaju obeležje, kada je reč o azijskom načinu proizvodnje, evrocentrizma.

Etatizam kao ekonomska kategorija, ima u raznim društveno-ekonomskim formacijama — azijski način proizvodnje, kapitalizam, socijalizam — potpuno različite ciljeve.

Etatizam u azijskom načinu proizvodnje stvara i održava sistem za zaštitu od poplava i za navodnjavanje, što je neophodan uslov da se spreči nastajanje pustinja i obezbedi opstanak poljoprivrede, te, na azijskom prostoru, stolicima glavne privredne delatnosti.

Etatizam u okvirima državno-kapitalističkog sistema postavlja sebi za cilj spasavanje buržoasko-kapitalističkog poretka i njegovog ekonomskog sistema merama državnog intervencionizma.

Etatizam se u prelaznoj socijalističkoj eposi koristi u nekim zemljama kao sredstvo izgradnje novog besklasnog komunističkog društva.

Odatle, pored prividnih sličnosti, i suštinske razlike etatizma kao pojave u raznim društveno-ekonomskim formacijama, što je rezultat osobenih prostorno-vremenskih uslova.

MIOMIR JAKŠIĆ, Faculty of Economics, Belgrade

ASIAN MODE OF PRODUCTION AND CONTEMPORARY ETATISM

Summary

The work »Asian mode of production and contemporary etatism« begins with an analysis of the attitude that K. Marx had towards the category »Asian mode of production«, that Marx referred to as an independent and self-determined course which is based on a specific type of land-ownership, concentrated in the hands of state. In this way, a basis is formed for a mighty state ryle in economic and social life of a country. The social structure consists of isolated boroughs, of »encircled unity« and of individuals who are in state of »general slavery«.

The author points out the attitude that V. I. Lenin had towards G. V. Plekhanov in their polemics, and Lenin here emphasized the important difference between etatism of Asian mode of production and etatism that is being developed in a capitalistic system, proceeding from the land-ownership.

In the non-marxist standpoint, etatism of Asian mode of production is being identified with etatism of socialist state, and for this the basis was formed in the practice of distinct economic and non-economic compulsion of stalinistic-bureaucratic type. Author points out different conditions in which these different forms of etatism are being developed, the different characteristics and goals they have.

Besides, author emphasizes the difference between state intervention in the framework of Asian mode of production and the contemporary capitalistic state intervention — the step of market-economy development, existence of counter-partners in capitalistic system, etc.

The author also deals with the role that Asian mode of production played in the slow development of underdeveloped Asian regions, for which, in authors opinion, Asian mode of production cannot be only to »blame«, but the colonial-imperialistic system in the past and today, as well.

МИОМИР ЈАКШИЧ, Економически факултет, Белград

АЗИАТСКИЙ СПОСОБ ПРОИЗВОДСТВА И СОВРЕМЕННИЙ ЭТАТИЗМ

Резюме

Работа „Азиатский способ производства и современный этатизм” начинается с анализа положений К. Маркса об азиатском способе производства, рассматривающего этот способ как самостоятельное и самобытное течение, базирующееся на особом типе земельной собственности, сосредоточенной в руках государства. Это является основой важной роли государства в хозяйственной и общественной жизни страны. Основу общественной структуры составляют изолированные общины, „освящающее единство” и отдельные люди в состоянии „общего рабства”.

Автор указывает на точку зрения В. И. Ленина в дискуссии с Г. В. Плехановым, в которой В. И. Ленин, исходя из положений о собственности на землю, подчеркивает значительное различие между этатизмом азиатского способа производства и этатизмом развивающемся в капиталистической системе.

Немарксистские положения отождествляют этатизм азиатского способа производства с этатизмом социалистического государства, в основу чего легла практика ярко выраженного экономического и внеэкономического принуждения сталинско-бюрократического типа. Автор указывает на особенности условий, в которых развиваются эти формы этатизма, на их различные характеристики и на цели которые они ставят перед собой.

Кроме того, автор указывает на различие между государственным вмешательством в рамках азиатского способа производства и современным капиталистическим государственным вмешательством, а именно, на степень развития рыночной хозяйственной деятельности, существование контрапартнёра в капиталистической системе и т.д.

Автор также рассматривает роль которую азиатский способ производства играл в замедленном развитии недостаточно развитых районов Азии, причем, по мнению автора, в этом „повинны” не только азиатский способ производства, но и колониальная система империализма в прошлом и настоящем.

